

УДК 811.161.2'366.582-112

ОЖОГАН Василь – доктор філологічних наук, професор кафедри української мови, Національний університет «Києво-Могилянська академія», вул. Григорія Сковороди, 2, Київ, 04070, Україна (ozhoganvm@ukma.edu.ua)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3857-7281>

DOI: <https://doi.org/10.24919/2522-4565.2025.64.5>

Бібліографічний опис статті: Ожоган, В. (2025). Становлення термінології давноминулого часу в українській граматичній традиції XVI–XIX століть. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філологія»*, 64, 44–60, doi: <https://doi.org/10.24919/2522-4565.2025.64.5>

СТАНОВЛЕННЯ ТЕРМІНОЛОГІЇ ДАВНОМИНУЛОГО ЧАСУ В УКРАЇНСЬКІЙ ГРАМАТИЧНІЙ ТРАДИЦІЇ XVI–XIX СТОЛІТЬ

Анотація. У статті проаналізовано становлення та розвиток термінології давноминулого часу в українській граматичній традиції XVI–XIX століть у зв'язку еволюцією категорії часу дієслова та її грамемної організації. Встановлено, що впродовж означеного періоду інтерпретація цієї грами зазнавала істотних концептуальних і термінологічних змін, зумовлених як внутрішньою перебудовою часової системи українського дієслова, так і впливами зовнішніх граматичних традицій. У ранніх граматичних описах, що були зорієнтовані на багаточленні часові системи, успадковані з грецької та церковнослов'янської традицій, давноминулий час кваліфікували як самостійну граму, що посідала окреме місце в парадигмі форм минулого часу. Простежено поступове спрощення часових систем у граматиках XVI–XVII століть, де давноминулий час втрачає статус повноцінної граматичної категорії та маргіналізується або тлумачиться як різновид минулого часу. У статті проаналізовано динаміку термінологічних позначень часової форми (мимошедшее время, время мимошедшее древле, давнопрошедшее время, часъ давнѣ минувшій, давноминулий час, передминулий час тощо) у граматичних і лексикографічних джерелах, а також з'ясовано впливи грецької, латинської, церковнослов'янської, німецької, польської та російської граматичних традицій на формування української моделі опису часових грамем. Показано, що в XIX столітті, особливо в галицьких і наддніпрянських граматах та словниках, відбувається повторна концептуалізація давноминулого часу як окремої грами, супроводжувана його термінологією кодифікацією та включенням до національної моделі категорії часу дієслова. Обґрунтовано, що наприкінці XIX століття в українській мовознавчій традиції формується стабільна двоелементна модель номінації цієї категорії (давноминулий час / передминулий час), що закріплює її теоретичний статус у системі грамем часу українського дієслова. Результати дослідження поглиблюють розуміння історичного розвитку системи часів українського дієслова та еволюції її граматичної термінології в діяхронному вимірі.

Ключові слова: давноминулий час, передминулий час, граматична термінологія, історія української граматики, категорія часу дієслова, діяхронія.

OZHOGAN Vasyl – Doctor of Philology, Professor at the Department of Ukrainian Language, National University of Kyiv-Mohyla Academy, 2 Skovorody str., Kyiv, 04070, Ukraine (ozhoganvm@ukma.edu.ua)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3857-7281>

DOI: <https://doi.org/10.24919/2522-4565.2025.64.5>

To cite this article: Ozhohan, V. (2025). Stanovlennia terminolohii davnomynuloho chasu v ukrainskii hramatychnii tradytsii XVI–XIX stolittia [The pluperfect tense terminology formation in the Ukrainian grammatical tradition of the XVI–XIX centuries]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats*

Drohobychkoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriiia «Filolohiia» – Problems of Humanities. “Philology” Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 64, 44–60, doi: <https://doi.org/10.24919/2522-4565.2025.64.5> [in Ukrainian].

THE PLUPERFECT TENSE TERMINOLOGY FORMATION IN THE UKRAINIAN GRAMMATICAL TRADITION OF THE XVI–XIX CENTURIES

Summary. *The article examines the formation and development of the terminology of the pluperfect (past perfect) in the Ukrainian grammatical tradition from the sixteenth to the nineteenth centuries in connection with the evolution of the verbal tense category and its system of grammatical meanings (grammemes). The study demonstrates that throughout the period under consideration, the interpretation of this grammeme underwent significant conceptual and terminological changes, shaped both by the internal restructuring of the Ukrainian verbal tense system and by the influence of external grammatical traditions. In early grammatical descriptions oriented toward multicomponent tense systems inherited from the Greek and Church Slavonic traditions, the pluperfect was regarded as an independent grammeme occupying a distinct position within the paradigm of past tense forms.*

The study traces the gradual simplification of tense systems in seventeenth- and eighteenth-century grammars, in which the pluperfect loses its status as a fully fledged grammatical category and becomes marginalized or is interpreted as a variety of the past tense. The article analyzes the dynamics of terminological designations of this tense form (mimoshedshee vremia, vremia mimoshedshee drevle, davnoproshedshee vremia, chas davno mynuvshyi, davnomynulyi chas, peredmynuvshyi chas, etc.) in grammatical and lexicographic sources and identifies the influence of Greek, Latin, Church Slavonic, German, Polish, and Russian grammatical traditions on the formation of the Ukrainian model for describing tense grammemes.

It is shown that in the nineteenth century, particularly in Galician and Dnieper-region grammars and dictionaries, the pluperfect undergoes renewed conceptualization as an independent grammeme, accompanied by its terminological codification and incorporation into the national model of the verbal tense category. The article argues that by the end of the nineteenth century, the Ukrainian linguistic tradition had developed a stable two-element nominative model for this category (davnomynulyi chas / peredmynuvshyi chas), which secured its theoretical status within the system of tense grammemes of the Ukrainian verb. The results of the study deepen our understanding of the historical development of the Ukrainian verbal tense system and the diachronic evolution of its grammatical terminology.

Key words: *pluperfect (past perfect), davnomynulyi chas, peredmynuvshyi chas, grammatical terminology, history of Ukrainian grammar, verbal tense category, diachrony.*

Постановка проблеми. Упродовж XVI–XIX століть у слов'янській, зокрема українській, граматичній традиції грамема давноминулого часу зазнавала істотних концептуальних і термінологічних трансформацій. У граматичних описах цього періоду її інтерпретують то як самостійну грамему, то як різновид минулого часу, то як периферійне значення без чітко окресленого статусу в системі часових форм дієслова. Така непослідовність віддзеркалює різні методологічні підходи до опису мови та впливи грецької, латинської, церковнослов'янської, польської та російської граматичних традицій. Попри значний корпус праць, присвячених історії української граматики, проблема становлення та осмислення давноминулого часу залишається недостатньо систематизованою. Переважна більшість досліджень зосереджена на аналізі окремих

пам'яток або синхронних описів, не пропонуючи комплексного аналізу еволюції цієї грамеми, її функційного наповнення та термінологічного оформлення в діахронному вимірі. Унаслідок цього ускладнена реконструкція історичної системи часів дієслова і зіставлення українського матеріалу з даними інших слов'янських та європейських мов. Актуальність дослідження зумовлена потребою комплексного аналізу формування давноминулого часу як граматичної категорії в українській мовознавчій традиції. З'ясування шляхів його кодифікації та концептуалізації дає змогу поглибити розуміння механізмів історичного розвитку часової системи дієслова й уточнити місце давноминулого часу в структурі української граматичної терміносистеми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання становлення та еволюції укра-

їнської граматичної термінології неодноразово ставали предметом спеціальних студій у вітчизняному мовознавстві. Засадниче значення в цій галузі має монографія Н. Москаленко «Нарис історії української граматичної термінології» (1959), у якій уперше здійснено системний опис розвитку граматичних термінів від найдавніших часів до середини XX століття. Важливим етапом у дослідженні проблеми є також праця І. Огієнка (1908), присвячена історії української термінології, де окреслено основні джерела та шляхи її становлення. Окремі аспекти термінології дієслова та категорії часу висвітлено в низці наукових статей. Зокрема, Р. Домбровський та Н. Ревак (2016) аналізують терміни на позначення дієслівних часів у зіставленні античних та українських граматичних традицій, підкреслюючи прагнення українських граматистів до національно маркованих найменувань. І. Ярошевич у своїх працях (2006; 2023) простежує історичну динаміку морфологічної термінології, приділяючи особливу увагу еволюції уявлень про часові грами дієслова, зокрема про давноминулий час. Істотний внесок у випрацювання цієї проблематики зроблено в дисертаційних дослідженнях. Так, С. Полюга (2012) акцентує увагу на впливові античної та західноєвропейської граматичної традиції на становлення української морфологічної термінології, зокрема в аспекті впорядкування системи дієслівних часових грам. В. Захарчин (1995) проаналізувала мовознавчу термінологію різних рівнів, зокрема морфологічну, кінця XIX – початку XX століття. О. Медведь (2001) здійснила комплексний аналіз української граматичної термінології з урахуванням діяхронного й синхронного вимірів. Д. Якимович-Чапран (2009) досліджує у дисертаційній праці лексику на позначення мовознавчих понять у пам'ятках XVI–XVII століть, що є важливим для з'ясування передумов формування термінів для позначення грам категорії часу дієслова, з-поміж іншого давноминулого / передминулого часу. Загалом наявні дослідження формують теоретичне підґрунтя для аналізу граматичної термінології, проте питання історії становлення й функціонування термінів «давноминулий час» і «передминулий час» потребують подальшого уточнення

з урахуванням лексикографічних джерел і міжмовних впливів.

Метою дослідження є всебічний аналіз процесу формування граматичної категорії давноминулого часу в українській мовній традиції XVI–XIX століть, а також систематизація термінологічних і концептуальних підходів до її опису в історичних граматиках і лексикографічних джерелах. Досягнення мети передбачає розв'язання таких **завдань**: 1) визначити особливості потрактування давноминулого часу в найдавніших українських граматичних описах; 2) проаналізувати вплив грецької, церковнослов'янської та європейської граматичної традиції на розвиток української термінології в контексті давноминулого часу; 3) виявити тенденції термінологічного оформлення давноминулого часу в граматиках та лексикографічних працях XVI–XIX століть.

Методи дослідження. У науковій статті застосовано комплекс лінгвістичних методів, зорієнтованих на діяхронний аналіз граматичної категорії давноминулого часу та термінології на її позначення. Основним є історико-лінгвістичний метод, що уможливив простеження еволюції уявлень про граму давноминулого часу в українській граматичній традиції XVI–XIX століть, а також з'ясування етапів її концептуалізації та кодифікації; важливу роль у дослідженні відіграв термінологічний аналіз, його спрямовано на вивчення способів номінації давноминулого часу (як-от: *мимошедшее древле*, *давно прошедшее*, *давноминулий*, *передминулий* і под.), їх мотивації, варіантності та ступеня усталеності в граматичній і лексикографічній традиції; за допомогою структурно-семантичного аналізу досліджено значеннєве наповнення форм минулого часу, з'ясовано співвіднесення граматичної й аспектуальної семантики, а також статус давноминулого часу як окремої грами або семантичного різновиду минулого в різних описових моделях. Окрім того, використано джерелознавчий та текстологічний підхід, що забезпечив коректне опрацювання друкованих граматик, навчальних посібників і словників з урахуванням їхнього історичного, освітнього й теоретичного контексту. Сукупність застосованих методів дала змогу реконструювати динаміку становлення давноминулого часу та простежити процес фор-

мування відповідної української граматичної терміносистеми.

Виклад матеріалу. Трактат «О осмихъ частехъ слова», що належить до найдавніших відомих граматичних джерел, створених на українських теренах, репрезентує дієслівну категорію часу як тричленну систему: «на три бо дѣлится время ¹» (338); «...дѣйство миновашаго и настоящего и будущаго времени» (Німчук, 1985, с. 25–26). Водночас у межах *минулого часу* автор виокремлює чотири різновиди: *протажженное* (відповідає імперфекту), *непредѣльное* (аорист), *надпредѣлаемое* та *предлежимое*; дві останні форми, що корелюють зі значенням перфекта та плюсквамперфекта, покваліфіковано як «языку неприятнъ». Відсутність ілюстративного матеріалу щодо цих форм, як слушно зауважує В. Німчук (1985, с. 26–27), може свідчити про труднощі відтворення грецьких граматичних зразків і неможливість дібрати усталені слов'янські відповідники. Саме в цьому трактаті простежуються одні з перших спроб упорядкування часових форм та окреслення термінологічних меж категорії часу, що згодом стали підґрунтям для формування поняття давноминулого часу дієслова в слов'янській граматичній традиції.

У «Грамматіці доброглаголиваго еллино-славенскаго языка» [Адельфотес] (1591) система часів постає як розгалужена структура з шести форм: *время настоящее* (теперішній), *мимошедшее* (імперфект), *протажжен(ъ)ное* (перфект), *пресъвершен(ъ)ное* (плюсквамперфект), *непредѣльное* (аорист) та *будущее* (майбутній час) (Німчук, 1985, с. 62). Така система засвідчує адаптацію грецької граматичної традиції до слов'янського мов-

ного матеріалу й також фіксує ранні уявлення про структуру минулого часу, важливі для подальшого формування термінології давноминулого часового значення.

Такий самий підхід демонструє Л. Зизаній-Густановський, автор «Граматики славенска» (Зизаній, 1596/1980a), який виходить із тричленної моделі часу й стверджує, що дієслово має три основні часові форми: *настоящее*, *протажѣн(ъ)ное* і *будущее*, від яких постають відповідні похідні часові різновиди: із теперішнього – *мимоше(д)шее*, із перфекта – *пресове(р)шѣн(ъ)ное*, а з майбутнього – *непредѣльное* (або *необавное*). Як підкреслює В. Німчук (1985, с. 80), Л. Зизаній наслідує зразок граматики 1591 року, що свідчить про тяглість шкільної традиції й поступову кодифікацію термінології, у межах якої формується й поняття давноминулого часу. Для позначення цього значення він послуговується терміном *пресъве(р)шен(ъ)ное*.

Важливим етапом у становленні слов'янської термінології стала «Грамматика славенскія правилное Синтагма» (1619/1979) М. Смотрицького, у якій автор, спираючись на грецьку модель, розрізняє шість часів: *настоящее*, *преходащее* (imperfectum), *прешедшее* (аорист), *мимошедшее* (plusquamperfectum), *непредѣльное* (perfectum) та *будущее время* (Німчук, 1985, с. 116). Особливого значення в граматиці М. Смотрицького набуває термін *мимошедеє*, ужитий для позначення давноминулого часу. На відміну від попередньої традиції (1591), де функціують назви *пресъвершен(ъ)ное* (плюсквамперфект) і *протажжен(ъ)ное* (перфект), М. Смотрицький уперше послідовно зіставляє церковнослов'янську форму з грецьким plusquamperfectum, чим, власне, уніфікує термінологічне оформлення давноминулого часу та закріплює його в освітній практиці XVII століття. Автор обґрунтовує збереження шестикомпонентної системи тим, що в церковнослов'янських (і старослов'янських) текстах насправді функціювали аорист, перфект, імперфект і плюсквамперфект, хоча при цьому він фіксує істотні розбіжності між книжною традицією й живою мовою Східної Європи XVII ст., у якій поширеною була одна форма минулого часу, утворена на основі колишнього перфекта; давноминулий час не мав чітких відповідників у живомовній

¹ У мовознавчій літературі усталеною є думка, що в українській граматичній традиції термін *час* уперше вжив Т. Глинський (див.: Москаленко, 1959, 121; Ярошевич, 2006, с. 76; Русанівський, 2004, с. 787). Водночас аналіз джерел дає підстави для уточнення цього твердження: зокрема, лексему *час* у термінологічній позиції зафіксував уже в рукописній граматиці І. Лаврівський на початку XIX століття (Уривок граматики Ів. Лаврівського, 1910, с. 160). Окрім того, лексикографічні пам'ятки кінця XVI–початку XVII століть засвідчують раннє функціонування лексеми *час* як відповідника до *время*, що створило передумови для її наступної термінологізації в граматичних описах. Так, у «Лексисі» Л. Зизаній подає відповідник *часъ* до *время* (Зизаній, 1596/1980 б, с. 39), у «Лексиконі словеноросском» Памва Беринда (Беринда, 1628/1961) фіксує форми *час*, *фия* при тлумаченні *время*, а в пам'ятці «Синоніма словеноросская» (середина-друга половина XVII століття) лексеми *часъ* і *время* подають як взаємозамінні (Синоніма Славеноросская, 1964, с. 168). Хоча в зазначених джерелах слово *час* ще не виступає власне граматичним терміном, його послідовна лексикографічна фіксація як еквівалента до *время* створила основу для подальшого закріплення цього слова в ролі назви граматичної категорії в українських граматиках XIX століття.

практиці (Німчук, 1985, с. 116). Орієнтація М. Смотрицького на грецьку систему спричинила те, що він не виокремлює складених форм перфекта й давноминулого часу в церковнослов'янській мові, витлумачуючи їх як результат «руска языка навыкомъ», цебто як утворення живої мови, що ще не були інкорпоровані до нормативної граматичної системи (Німчук, 1985, с. 117).

Отже, аналіз граматик XVI–XVII ст. засвідчує поступове становлення термінологічної моделі давноминулого часу, формованої на перетині грецької граматичної традиції, церковнослов'янської книжності та української мовної практики.

У граматичних описах XVIII століття система дієслівних часів зазнає істотної трансформації, що проявляється насамперед у скороченні кількості градем часу та переосмисленні статусу давноминулого часу. Якщо М. Смотрицький в «Грамматіки славенскія правилное сунтагма» (1619/1979), зорієнтованої на грецьку граматичну традицію, виокремлював шість часових форм дієслова, то в пізніших граматах простежується послідовна тенденція до спрощення часової парадигми. Показовою є «Грамматика» Я. Блоницького (рукопис), де автор пропонує чотири часові форми: *настоящее*, *бывшее*, *сбывшееся* та *будущее* (Дем'янюк, 2006, с. 112). Сформульовані дефініції істотно відрізняються від трактування М. Смотрицького, оскільки засновані не на формально-граматичних, а на семантичних критеріях, зокрема на розмежуванні завершеності й незавершеності дії. Давноминула семантика в цій системі не кодифікована як окрема градема, а функціює в межах різновидів минулого часу, що засвідчує зміну теоретичних орієнтирів у граматичному описі. Наступний етап редукції часової системи репрезентує грамматика «Краткое потребнѣйшихъ о(т) грамматическаго художества вещей собраніе» (1773), авторство якої приписують М. Любичу (Німчук, 1985, с. 139). У ній дієслівний час представлений п'ятьма формами: *настоящее*, *преходящее*, *прешедшее*, *мимошедшее* та *будущее* (1773, с. 56–57). На відміну від моделі М. Смотрицького, укладач граматики відмовляється від багаточленної моделі, наслідуючи загальну тенденцію до спрощення, проте зберігає термін *мимошед-*

шее, що функційно відповідає давноминулій семантиці та свідчить про її теоретичне усвідомлення.

У граматичній традиції XVIII століття особливе місце посідають праці А. Коцака (1900 а; 1990 б). У маріяповчанському варіанті його граматики система часів обмежена чотирма формами, з-поміж яких – *мимошедшее несовершенное (преходящее)* та *мимошедшее совершенное (прешедшее)*, а також *мимошедшее древле*, однак без повної парадигматичної реалізації (1900 а, с. 156). Натомість у варіанті «Школа или училище грамматики русской...» А. Коцак (1900 б) уже чітко виокремлює п'ять часових форм, зокрема *древле мимошедшее*, що витлумачує як дію або стан, здійснені в далекому минулому. Показово, що для ілюстрації давноминулого часу він використовує особово-аналітичні форми з компонентом-енклітиком *-ем* (*н(а)учивале(м)*, *слышивале(м)*) (1990 б, с. 257). Отже, граматики XVIII століття фіксують перехідний етап у розвитку категорії часу дієслова: давноминулий час хоч і збережений на рівні термінологічної рефлексії (*мимошедшее древле*), проте поступово втрачає статус повноцінної градеми й маргіналізується в системі часових форм.

У XIX столітті формування української граматичної термінології тісно пов'язане з розвитком граматичної літератури. Як слушно наголошує І. Огієнко, граматична література, а разом з нею й термінологія того періоду, проходила три чітко окреслені етапи (Огієнко, 1908, с. 97). Перший період, що охоплює часи до 50-х років XIX століття, представлений працями О. Павловського «Грамматика малороссійскаго нарѣчія: или Грамматическое показаніе существеннѣйшихъ отличій, отдалившихъ Малороссійское нарѣчіе отъ чистаго Россійскаго языка, сопровождаемое разными по сему предмету замѣчаніями и сочиненіями» (1818), М. Лучкая «Грамматика слов'яно-руська» (1830/1986), М. Левицького «Grammatic der Ruthenischen oder Klein Russischen Sprache in Galizien» (1834), І. Вагилевича «Grammatyka Języka Małoruskiego w Galicyi» (1845), Й. Лозинського ««Grammatyka języka ruskiego (mało-ruskiego)»» (1846) та інших. Це був етап, коли в мовознавчих працях «мало одрізнялось своє національне од чужостороннього», а граматики здебільшого «писали ся ... не рідною

мовою» (Огієнко, 1908, с. 97). Другий період (50–80-ті роки) вирізняється поступовим усвідомленням необхідності створювати граматику рідної мови українською «як по змісту, так і по формі» (Огієнко, 1908, с. 97). Перші прояви цієї тенденції спостерігаються в працях М. Осадці «Грамматика руского языка» (1862 р., наступні видання – 1864, 1876 pp.), П. Дячана «Методична грамматика языка мало-русского» (1865 р.), О. Партицького «Грамматика азыка руского для оужитку въ школахъ людовыхъ въ Галичинѣ» (1873 р.) та інших. Третій період відзначається становленням граматичної літератури на науковій основі: прикладом цього є грамматика О. Огоновського «Грамматика руского языка для школъ середнихъ» (1889) та, особливо, «останнє слово» галицько-української граматики – праця С. Смаль-Стоцького і Ф. Гартнера «Руска грамматика» (1893), що стали фундаментом сучасної української граматичної термінології. Саме з цього часу термінологія відносно стабілізується і надалі зазнає лише незначних змін (Огієнко, 1908, с. 97).

Упродовж XIX століття в Наддніпрянській і Наддніпрянській Україні активно з'являються граматики, що не лише систематизують категорію часу дієслова, а й закріплюють відповідну термінологію для позначення давноминулого часу. Ці праці допомагають простежити процес становлення та поступового усталення відповідної грамеми, а також окреслити динаміку її інтеграції в системі часів дієслова, що є суттєвим для дослідження історичної морфології та еволюції часових категорій.

Першою працею цього періоду є «Грамматика малороссийского нарѣчія» О. Павловського (1818), у якій автор відтворює шестикомпонентну систему дієслівних часів, відому з традиції М. Смотрицького (1619, с. 120–121): *время настоящее, прошедшее однократное, прошедшее многократное, давнопрошедшее, будущее однократное та будущее многократное* (Павловський, 1818, с. 15–16). Важливо, що О. Павловський зберігає не лише цю класифікацію, а й усталену термінологію, уживаючи на позначення давноминулого часу назву *давнопрошедшее время*.

1815 року І. Лаврівський розпочав роботу над граматикою «Языка карпато-русского съ его диалектическими отличіями». Рукопис, однак, залишився незавершеним

і лише 1910 року професор М. Возняк оприлюднив його під назвою «Уривок граматики Ів. Лаврівського» в «Записках Наукового товариства ім. Шевченка» (Уривок граматики Ів. Лаврівського, 1910, с. 155–162). Попри те, що термінологія І. Лаврівського, за спостереженнями М. Возняка, формувалася «під сильним впливом польської граматичної термінології» (Возняк, 1911, с. 156), він уперше в українському науковому дискурсі першої половини XIX століття запропонував чотирикомпонентну систему дієслівних часів (Возняк, 1911, с. 160) і запровадив на позначення граем оригінальні назви із суфіксом *-ик*, підтримані згодом лише І. Вагилевичем у монографії «Про говор галицьких лемків» (1902, с. 8, 9, 142): *теперъшній* (теперешник), *перешлій* (перейшовник), *давноперешлій* і *будучій* (будучник). Щодо давноминулого часу, то І. Лаврівський послуговується терміном *давноперешлій*, не утворюючи відповідника на *-ик*. У такий спосіб автор відходить від поширеного в слов'янській граматичній традиції терміна *давнопрошедшее время*, що становить одну з його інновацій у сфері українського термінотворення.

На відміну від концепції І. Лаврівського, І. Могилянський в «Граматиці языка славено-русского» (1823) та І. Вагилевич у «Grammatyka Języka Małoruskiego w Galicyi» (1845) виокремлюють три основні грамеми категорії часу дієслова: *время настоящее, время прешедшее* (або *прошедшее*) та *время будущее* (Могилянський, 1823, с. 135–136); *teraźniejscy* (*врѣмя настоащее*), *przesły* (*прошѣдшее*), *przyszły* (*будущее*) (Wagilewicz, 1845, s. 72). Трикомпонентність їхніх систем часів детермінована впливом як старослов'янської граматичної концепції М. Смотрицького (1619), так і, зокрема, російської традиції, де праці М. Ломоносова (1755)² позначилися на формуванні системи граем категорії часу

² Про вплив граматики М. Ломоносова на формування системи граем категорії часу дієслова в І. Могилянського докладніше див. Ожоган (2025). Окрім того, М. Возняк у розвідці «Студії над галицько-українськими граmaticами XIX в.» наголошував, що І. Вагилевич уклав свою граматику під істотним впливом праць М. Греча й О. Востокова; на підтвердження цього він зазначав: «вступ до кон'югації: дефініція дієслова, його поділ, види, часи (підкреслення наше), способи й таке инше ... майже дословний переклад відповідної партії граматики Греча, тільки декуди наведені відмінні приміри» (Возняк, 1911, 114). Таку саму оцінку пропонує й І. Огієнко, підкреслюючи, що термінологійна система І. Вагилевича «цілком списана з російської граматики Греча» і що «нічого українського, самостійного в ній не знаходимо». На його думку, «і сама граматика є тільки переробленням зазначеної граматики Греча» (Огієнко, 1908, с. 104).

дієслова в І. Могильницького, а праці М. Греча (1827) й О. Востокова (1831) – в І. Вагилевича. Поряд з трьома основними часами І. Могильницький розрізняє ще тринадцять їхніх форм, з-поміж яких виокремлює чотири форми давноминулого часу: *давнопрошедшее несовершенное, давнопрошедшее несовершенное с наращёнием, давнопрошедшее учащающее, давнопрошедшее учащающее с наращёнием* (Могильницький, 1823, с. 135–136). Тут чітко простежуються паралелі з класифікацією М. Ломоносова, який диференціює давноминулий час на три різновиди: *давно прошедшее первое, давно прошедшее второе* та *давно прошедшее третье* (Ломоносов, 1755/1755, с. 106). І. Вагилевич, натомість, застосовує для позначення давноминулого часу один термін – польськомовний *dawno przeszły* (Wagilewicz, 1845, s. 77), що засвідчує вплив польської граматичної традиції.

П'ятикомпонентну систему часових грамем подає М. Лучкай у посібнику «Grammatica slavo-ruthena: seu vetero-slavicae, et actu in montibus Carpathicis parvo-Russicae, seu dialecti vigentis linguae» (1830). Він виокремлює такі грами: *время настоящее, переходящее* (Imperfectum), *прешедшее* або *минувшее* (Praeteritum або Perfectum), *Praeteritum II* або *Plusquamperfectum* і *будущее* (Futurum) (Лучкай, 1830, с. 111–137). Давноминулий час автор позначає латинськими термінами-відповідниками *Praeteritum II* та *Plusquamperfectum* без українськомовного відповідника.

Таку структуру наводить І. Фагоросі у підручнику «Русько-угорська ілі мадярська граматика: для скорого й легкого азыка сего обученія» (1833), що вийшов друком у Відні: *настоящее – прітомное – теперішнє; пре ілі проходящее – міновающе; прошедшее / прешедшее – недавно минує, минувшее; давно прошедшее / прешедшее ілі мінує; время будущее* (Фагоросі, 1833, с. 47, 56). Система термінів І. Фагоросі (включно з давноминулим часом) ґрунтується на старослов'янській традиції, хоча він так само пропонує українськомовні відповідники; для *давно прешедшего времени* – *мінує*.

Важливі свідчення про функціонування давноминулого часу містить рукописний підручник 1848 року Г. Паславського «Галицько-руська граматика для легчайшого вученія

Галицько-руського Юношества» (Возняк, 1911), що залишився неопублікованим. За спостереженням М. Возняка, укладач пропонує таку дієслівну часову парадигму: три основні часи – *время настоящее, прошедшее, будущее*; при минулому часі автор окреслює грамею *время давнопрошедшее* (Возняк, 1911, с. 191).

На тлі відомого в окремих граматичних традиціях ХІХ століття розширеного чотири- та шестикомпонентного моделювання системи часів дієслова аналіз граматик Й. Левицького «Grammatic der ruthenischen oder klein russischen Sprache in Galizien» (1834), Т. Глинського «Граматика мала рускаго языка для школъ парафіал'них в Гальциѣ» (1845/1910), Й. Лозинського «Grammatyka języka ruskiego (mało-ruskiego)» (1846) та Л. Слугоцького «Мала граматика галицько-русского азыка до потребы школъ народныхъ застосована, не тільки для дѣтей, але для всѣхъ въ Галиччинѣ жителѣвъ хотащихъ въ короткости освѣдомити ся зъ рускѣм азыкомъ и письмомъ обѣкъ польского письма въ рускѣмъ нарѣчу, дуже позитечна» (Возняк, 1911) засвідчує спільну для цих описів тенденцію до репрезентації трикомпонентної системи грамем категорії часу дієслова. Незалежно від авторської інтерпретації чи мовного оформлення (німецькою, польською або українською мовами), укладачі граматик послідовно виокремлюють лише три форми дієслова – теперішнього, минулого та майбутнього часу. Усі аналізовані праці демонструють помітну залежність від європейських моделей, передовсім німецько- та польськомовних, що вплинуло на структуру представлення категорії часу дієслова і на її термінологічне оформлення.

Важливою характеристикою цих граматик є повна відсутність давноминулого часу: цю грамею не фіксують ані в описових частинах, ані в парадигмах дієвідмінювання, ані в класифікаційних таблицях. Особливо показовим є те, що давноминулий час не представлений навіть у працях авторів, які орієнтувалися на польську граматичну традицію. Як слушно зауважує М. Возняк (1910, с. 191), який опублікував 1910 року рукопис грамматики Т. Глинського у Наукових записках, Т. Глинський створив свій підручник під значним впливом граматики польського лінгвіста М. Корчинського «Początki grammatyki języka

polskiego» (1826), де виокремлено чотири часи дієслова, з-поміж яких і давноминулий час (*czas dawno przeszły* (1826, s. 30, 42). Проте Т. Глинський не запровадив цієї чотирикомпонентної моделі, давноминулий час не знайшов висвітлення в його граматичному описі, як, зрештою, і в працях Й. Левицького, Й. Лозинського, Л. Слоґоцького.

У низці граматичних описів першої половини XIX століття, попри дотримання усталеної трикомпонентної системи грамем категорії часу дієслова (теперішнього, минулого та майбутнього), засвідчено функційну реалізацію давноминулого часу та фіксацію відповідного терміна. Зокрема, у рукописному підручнику Г. Паславського «Галіцко-ру́ская грамма́тика для легча́йшого выуче́нія Галіцко-ру́ского Юноше́ства» (1848) систему часів визначено як потрі́йну (*вре́мя настоящее, прошедшее, будущее* (Возняк, 1911, с. 191), однак у межах опису минулого часу виразно локалізовано додаткову форму – *вре́мя да́внопрошедшее* (Там само, с. 191). Застосування окремого терміна, а також співвіднесення його з основним минулим часом свідчить про спробу не лише зафіксувати, а й концептуально окреслити давноминулий час як самостійну граему.

Подібну до наведеної ситуацію спостерігаємо в «Граматиці руского языка» Я. Головацького (1849): незважаючи на формальне окреслення часової парадигми як системи трьох «го́ловних вре́мен» – *настоящее (тепері́шнєє), прошедшее (мину́вшєє)* та *будущее* – автор у ході аналізу дієслів минулого часу вводить ще одну форму, яку називає *давно́ мину́вшєє* (с. 146). Уживання цього терміна, засвідчене в тексті граматики (с. 146), а також подальша його фіксація в працях дослідників другої половини XIX століття (див., наприклад: Огієнко, 1908, с. 105), указує на те, що Я. Головацький прагнув закріпити відповідне поняття в системі граматичних термінів. Отже, аналізовані джерела засвідчують, що навіть у межах усталеної трикомпонентної моделі часів автори не ігнорували давноминулий час, а фіксували його як окрему граему та вводили відповідні терміни до власних описових систем, що свідчить про ширшу вживаність цієї форми та про намагання тогочасних граматистів репрезентувати повнішу й внутрішньо диференційовану часову організацію дієслова.

У другій половині XIX століття на теренах півдавстрійської України (Буковини та Галичини) активно формується корпус праць, присвячених описові структури української мови. Посилене зацікавлення мовознавчими студіями пов'язане зі зростанням кількості навчальних закладів, де здійснювалося викладання рідною мовою, що виразно позначилося, з одного боку, на розвиткові описових моделей, з іншого – на формуванні та уніфікації граматичної терміносистеми, зокрема дієслівної, що почала поступово набувати рис внутрішньої впорядкованості. До найвизначніших праць цього періоду належать «Грамматика руского языка» М. Осадци (1862; наступні перевидання – 1864, 1876), «Методична грамматика языка мало-русского» П. Дячана (1865), «Грамматика азыка руского для оужитку въ школахъ людовы́хъ въ Галичинѣ» О. Партицького (1873), а також інші граматики.

Аналіз граматик М. Осадци (1862), П. Дячана (1865) та О. Партицького (1873) дає змогу простежити розвиток термінології та концептуального оформлення давноминулого часу в другій половині XIX століття. Так, М. Осадца виокремлює чотири грамами категорії часу дієслова – *время тепе́рѣшнєє, время мину́вшєє, время да́вно мину́вшєє* та *время будуче́є* (Осадца, 1862, с. 103–104) – і наводить удокладнені приклади аналітичних форм для дієслів доконаного й недоконаного виду. Аналогічну класифікацію пропонує П. Дячан (*часть тепе́рѣшній, часть мину́вший, часть да́вно мину́вший, часть будучій*) (Дячан, 1865, с. 74, 98–99), але з більш узагальненою подачею, наголошуючи на самостійності давноминулого часу як грамами. Така диференціація грамем категорії часу дієслова значною мірою відтворює чотирикомпонентну латинську систему часів, яку широко використовували в європейській граматичній традиції, зокрібно в польській та церковнослов'янській. Формування термінології авторів перебувало під істотним впливом граматичних описів попередніх праць української та старослов'янської мов, що сприяло закріпленню давноминулого часу як самостійної градеми в системі української граматичної термінології.

На відміну від М. Осадци та П. Дячана, які послідовно подають давноминулий час як самостійну граему з усталеною внутріш-

ньою структурою, О. Партицький (1873) застосовує поетапний підхід до його виокремлення: спершу він наводить лише три основні грами – *часъ тепѣрѣшній*, *часъ минувшій* і *часъ будучій* (с. 63), а згодом, у спеціальній «Оувазі», він додає четверту форму – *часъ давноминувшій* (с. 63), підкреслюючи її окремішність. Якщо М. Осадца та П. Дячан давноминулий час одразу представляють як самостійну граму з чіткою системністю, то О. Партицький на початках форми минулого й давноминулого часу аналізує разом, без виразного розмежування; у розділах, що присвячені дієвідмінюванню, він пропонує приклади для кожної категорії (Партицький, 1873, с. 75, 83, 94, 98, 103). Такий підхід, як нам видається, демонструє поступове оформлення давноминулого часу як самостійної граматичної категорії та фіксує вплив попередніх граматик і перехідний етап у розвитку української граматичної термінології.

Наступним етапом у становленні системи часів дієслова став підручник О. Огоновського «Грамматика русского языка для школъ среднихъ» (1889). У параграфі § 252. «Про часы» автор пропонує тричленну систему часових форм дієслова, розрізняючи а) *часъ тепѣрѣшній* (praesens): *пишу, сплю*; б) *часъ минувшій* (praeteritum): *я говорилъ, я спавъ*. ... в) *часъ будучій* (futurum)» (Огоновський, 1889, с. 128). Показово, що в межах цієї класифікації дослідник не виокремлює давноминулого часу як самостійної грами, натомість пропонує оригінальне потрактування семантики минулого часу, безпосередньо пов'язуючи її з видовою характеристикою дієслова. У рамках минулого часу автор встановлює опозицію двох типів минулої дії: *дѣйство недовершене* (я писавъ, *scribebam*); *дѣйство довершене* (я написалъ, *scripsi*) (там само). За його спостереженнями, довершена дія може набувати значення давноминулості в контексті іншої минулої дії, як-от: *написавъ бувъ* (*scripseram*) *листь*, коли прийшовъ до мене товаришъ (там само). Окрім того, він також диференціює тривалий (v. *durativum*): *я хваливъ*) та повторюваний (v. *iterativum*): *я выхвалявалъ* минулої дії (там само). Попри докладність такого підходу, певним методологічним недоліком є те, що автор не враховує потенційної здатності дієслів недоконаного

виду формувати значення давноминулості, що істотно звужує опис часової семантики. Втім, у наступних параграфах підручника (§ 285 Зложені форми глагольнѣ) О. Огоновський з-поміж аналітичних (зложених) дієслівних форм виокремлює два різновиди давноминулого (*давно-минувшого* (*plusquamperfectum*) часу. Отже, фактично він визнає давноминулий час як окрему граму й застосовує відповідний термін, який у граматичній традиції південноукраїнської України останньої третини XIX століття функціонував доволі активно (Огоновський, 1889, с. 162–163).

Традицію тричленної системи часових форм дієслова продовжують С. Смаль-Стоцький і Ф. Гартнер у підручнику «Руска грамматика» (1893), виокремивши три грами: *тепѣрѣшність*, *будучність* і *минувшість* (Смаль-Стоцький & Гартнер, 1893, с. 116). У примітці дрібним шрифтом автори також фіксують четверту часову форму – давноминулий час, позначений терміном *давноминувшість* (там само). Прикметно, що вчені прагнули запровадити нову, внутрішньо уніфіковану систему терміноутворення на основі суфікса *-ість*, що вперше зафіксована в українській граматичній традиції для позначення грамом часу. На відміну від попередніх двочленних, переважно описових найменувань (*прошедшее время*, *давно-минувший час* тощо), нові терміни вирізняються вищим рівнем абстракції та внутрішньою концептуальною узгодженістю, що наближає їх до загальноєвропейської тенденції уніфікації граматичної метамови. Втім, запропонована авторами система не була однозначно прийнята ані сучасниками, ані наступними дослідниками. Уже наприкінці XIX – на початку XX ст. мовознавці тяжіли до більш традиційних, усталених найменувань, убачаючи в новотворах С. Смаль-Стоцького та Ф. Гартнера надмірну абстрагованість, штучність та невідповідність звичним моделям граматичної термінології. У пізніших українських граматиках – як шкільних, так і академічних – терміни *тепѣрѣшність*, *будучність*, *минувшість* і *давноминувшість* не закріпилися й залишилися радше індивідуальною пропозицією авторів «Рускої грамматики». Попри це, поява таких термінологічних новотворень є показовим свідченням прагнення С. Смаль-Стоцького та

Ф. Гартнера модернізувати українську граматичну метамову, надати їй системного характеру й наблизити до європейських стандартів наукової абстракції, що засвідчує важливий етап у розвитку української лінгвістичної термінології кінця XIX століття. До слова, терміни з формантом *-ість* виявляємо й у працях авторів початку XX століття. Зокрема, вони засвідчені в підручнику В. Сімовича «Практична граматика української мови» (1918) та в його брошурі «Як стати по українському грамотним...» (1919) (Сімович, 1918; Сімович, 1919), у яких автор послідовно застосовує відповідну термінологічну модель. До цього ж кола належить праця М. Наконечного «Українська мова: програма-конспект», де зафіксовано термін *передминулість* (Наконечний, 1928). Окрему позицію посідає підручник І. Огієнка російською мовою «Курсь украинскаго языка» (1918), у якому в спеціальному розділі, присвяченому українській граматичній термінології, подано назви часових граем на *-ість* (Огієнко, 1918).

Таке саме потрактування часової семантики дієслова спостерігаємо у В. Коцовського та І. Огоновського, які в «Методичній граматиці руської мови» (1894), так само, як і О. Огоновський, вибудовують тричленну систему граем категорії часу дієслова, розрізняючи *теперішній*, *минулий* і *будущий час* (с. 46). У такий спосіб вони фактично відтворюють базову структурну тріаду, характерну для граматичних описів піддавстрійської України другої половини XIX століття, та демонструють методологічну близькість до підходу О. Огоновського щодо визначення внутрішньої організації минулого часу. Аналізуючи минулий час дієслова, автори враховують його аспектуальну диференціацію та пропонують розрізняти «дійство трояке: минувше недоконане <...>, минувше доконане <...> і давноминувше» (с. 46). Ця класифікація корелює з описом, запропонованим О. Огоновським: і тут, і там давноминулість розуміють як похідний семантичний різновид доконаної минулої дії. Початково В. Коцовський та І. Огоновський не виокремлюють давноминулого часу, хоча й оперують відповідними формами. У подальших параграфах граматики (§§ 114, 117), присвячених творенню часових форм і дієвідмінам дієслова (Коцовський &

Огоновський, 1894, с. 53, 56), давноминулий час набуває статусу самостійної граеми та отримує термінологічне позначення «*давноминулий*».

Наприкінці XIX століття з'являються перші систематизовані українські лексикографічні та граматичні праці, з-поміж яких особливе значення мають два словники наддніпрянських авторів. У перекладному «Словарі російсько-українському» (Т. 1: А, 1893), упорядкованому М. Уманцем та А. Спілкою, уперше у вітчизняній лексикографічно-граматичній традиції зафіксовано українськомовний відповідник до рос. *давнепрошедший*, що репрезентує назва *давноминулий* і засвідчує формування національної термінології для позначення цієї граеми. Поміж наведених варіантів перекладу (*спозадавній*, *спозаколішній*, *давномину́лий*, *позаколішній*, *бо'знаколішній*) саме форма *давноминулий* становить найбільший інтерес, оскільки вона засвідчує раннє використання термінологічної моделі, що згодом закріплюється в українських граматах XX століття (Уманець & Спілка, 1893, с. 173). Зокрема в цьому словнику виявляється тенденція до пошуку національно маркованого термінологічного еквівалента для позначення давноминулої дії як окремої граеми категорії часу дієслова.

Подібну, але значно розширену систему термінів пропонує Є. Тимченко в «Русско-малороссійском словаре» (1897). У словниковій статті «Время» (Т. 1: 50) він подає переклад чотирьох дієслівних граем часу російської мови – *настоящее*, *прошедшее*, *давнепрошедшее*, *будущее* – відповідними українськими назвами: *теперішній*, *мыну́лий*, *колішній*, *прѣишлый*. Є. Тимченко демонструє чотириграмемну модель категорії часу дієслова, що вирізняє його підхід з-поміж граматик кінця XIX століття та засвідчує прагнення створити логічно впорядковану термінологічну систему. Особливого значення набуває термін *колішній* як основний відповідник до рос. *давнепрошедшее время*; варіантні назви – *давно-колішній*, *давно-мыну́лий*, *передмыну́лий* – автор наводить у круглих дужках, що, очевидно, вказує на їхню допоміжну або уточнювальну роль (там само). Водночас у межах цього словника в статті до рос. *давнепрошедшее время* подано лише одну форму – *передмыну́лый часъ* (Тим-

ченко, 1897, с. 89), без інших альтернатив, що вказує на неповну усталеність термінологічної системи Є. Тимченка та тривалий процес пошуку оптимальної моделі номінації давноминулого часу.

Хоча галицькі граматики другої половини XIX століття не послуговувалися терміном *передминулий час*, можна припустити, що певні передумови для його пізнішої появи в українській традиції Наддніпрянської України формувалися значною мірою в межах шкільної практики навчання німецької мови. У навчальних підручниках і граматиках XIX століття німецький термін *die Vorvergangenheit / Plusquamperfekt* передавали формою *предпрошедшее время* (Практична грамматика нѣмецкого языка: для четвертого отряда городских и главных школ въ Австрійській Державѣ, 1863, S. 18, 85, 88), яка функціювала як усталений перекладний еквівалент цієї часової форми. Ця засвідчена в освітньому дискурсі структурна модель, імовірно, слугувала Є. Тимченкові непрямим зразком для створення українського терміна *передминулий час*, що підтверджує його спробу інтегрувати попередні граматичні напрацювання й адаптувати термінологію до європейських зразків. Отже, *передминулий час* у словнику Є. Тимченка не лише віддзеркалює специфіку української граматичної традиції кінця XIX століття, а й свідчить про свідоме поєднання історико-лексикографічного досвіду та зовнішніх впливів у процесі формування граматичної термінології.

Загалом аналіз двох лексикографічних джерел – словника М. Уманця та А. Спілки (1893) і словника Є. Тимченка (1897) – дає підстави стверджувати, що саме наддніпрянські вчені наприкінці XIX століття сформували таке наукове середовище, де відбулося остаточне узагальнення та систематизація напрацювань попередніх українських граматистів, передусім галицьких. На відміну від граматичних описів, що лише окреслювали можливість існування давноминулої форми, наддніпрянські укладачі словників запропонували цілісну та внутрішньо структуровану систему грамам категорії часу, увівши низку термінів, які почали функціювати як елементи усталеної терміносистеми. Саме завдяки цим працям формується двоелементна модель

номінації давноминулого часу (із термінами *давноминулий час* і *передминулий час*), що, з одного боку, продовжує традицію галицьких граматистів, з іншого – поглиблює й упорядковує її на загальноукраїнському рівні. Наступне кодифікаційне закріплення терміна *передминулий час* в «Українському правописі» 1929 року засвідчило завершення цього процесу та інтеграцію випрацьованих положень у загальнонаціональний стандарт.

Висновки. Проведений аналіз граматичних і лексикографічних джерел XVI–XIX століть засвідчує, що поняття давноминулого часу в українській граматичній традиції формувалося поступово й нерівномірно, у тісній взаємодії з грецькою граматичною моделлю, церковнослов'янською книжною традицією та європейськими тенденціями. Уже найдавніші граматичні пам'ятки, створені на українських теренах, фіксують спроби внутрішньої диференціації минулого часу; однак відповідні форми не мали стабільного граматичного статусу і їх здебільшого інтерпретували як вторинні або такі, що не були властиві живій мовній практиці.

На рівні термінологічної рефлексії давноминулий час не зникає: у низці граматик і навчальних посібників його фіксують як окрему граему. Це свідчить про збереження теоретичного усвідомлення граеми, попри її неусталену формально-структурну реалізацію. Значну роль у процесі формування української термінології відігравали міжмовні впливи, насамперед російської, польської та німецької граматичних традицій, що водночас слугували джерелом описових моделей і каталізатором формування власної української граматичної термінології.

Переломним етапом в усталенні терміна на позначення давноминулого часу стали наддніпрянські лексикографічні праці кінця XIX століття. Саме в них укладачі вперше запропонували системне українськомовне найменування цієї граеми та інтеграцію її в цілісну модель категорії часу дієслова. Унаслідок цього на зламі століть була сформована двоелементна система номінації – *давноминулий час* / *передминулий час*, що поєднала попередні напрацювання галицьких граматиків з принципами національно орієнтованого термінотворення.

Упродовж XIX століття українська граматична традиція розвивалася в умовах конкуренції двох моделей опису часової системи дієслова: трикомпонентної, зведеної до опозиції граєм теперішнього, минулого й майбутнього часу, та розширеної, що передбачала виокремлення граєми давноминулого часу. Домінування трикомпонентної моделі в шкільних і описових граматиках спричинило маргіналізацію давноминулого часу, який подавали описово та трактували як семантичний різновид минулого часу.

Отже, історія формування давноминулого часу в українській граматичній традиції

постає як складний і багатовимірний процес взаємодії описових моделей, термінологічних пошуків і нормативних рішень. Кодифікаційне закріплення терміна *передминулий час* у правописних і граматичних джерелах початку XX століття засвідчило завершення цього етапу та інтеграцію граєми давноминулого часу до загальнонаціонального граматичного стандарту.

Подальші дослідження варто зосередити на рецепції граєми давноминулого часу в українських граматиках XX століття та уточнення її статусу в сучасних граматичних описах.

ЛІТЕРАТУРА

- Возняк М. Студії над галицько-українськими граmaticами XIX ст. *Записки Наукового Товариства імені Шевченка*. 1910. Т. 93. Вип. 1. С. 91–131.
- Возняк М. Галицькі граматики української мови XIX ст. Львів : Накладом Наукового товариства імені Шевченка, 1911. 340 с.
- Дем'янюк М. П. Українське мовознавство XVIII ст. : дис. канд. філол. наук : 10.02.01 «Українська мова» / НАН України, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. Київ, 2006. 221 с.
- Домбровський Р., Ревак Н. Терміни на позначення дієслівних часів в античних та українських граматики. *Іноземна філологія*. 2016. Вип. 129. С. 183–189. DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/fpl.00129>
- Захарчин В. В. Українська мовознавча термінологія кінця XIX–початку XX століття : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова». Київ, 1995. 26 с.
- Мацюк Г. Українське мовознавство крізь призму наукових шкіл. *Вісник Львівського університету. Серія : філологічна*. 2004. Вип. 34. Ч. 2. С. 3–11.
- Медведь О. Українська граматична терміносистема (історія та сучасний стан) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова». Харків, 2001. 17 с.
- Москаленко Н. А. Нарис історії української граматичної термінології. Київ : Радянська школа, 1959. 224 с.
- Німчук В. В. Мовознавство на Україні в XIV–XVII ст. Київ : Наукова думка, 1985. 221, [2] с. : іл.
- Огієнко І. Історія української граматичної термінології. *Записки Українського наукового товариства в Києві*. 1908. Т. 1. С. 94–129.
- Ожоган В. Становлення граємною системи категорії часу дієслова в українських граматиках початку XX століття. *Синопис: текст, контекст, медіа*. 2025. Т. 31. № 4. С. 303–317. DOI: <https://doi.org/10.28925/2311-259x.2025.4.6>
- Ожоган В. Теоретичне осмислення давноминулого часу в українських граматиках XIX століття. *Лінгвістичні студії = Linguistic Studies*. 2025. Вип. 50. С. 19–37. DOI: <https://doi.org/10.31558/1815-3070.2025.50.2>
- Полюга С. М. Греко-римська традиція у становленні української граматичної термінології на матеріалі морфології : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова». Київ, 2012. 20 с.
- Русанівський В. М. Час. *Українська мова : Енциклопедія* / 2-ге вид. Київ : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2004. С. 787–788.
- Якимович-Чапран Д. Б. Лексика на позначення наукових понять з мовознавства у пам'ятках української мови XVI–XVII століть : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова». Львів, 2009. 19 с.
- Ярошевич І. А. Терміни на позначення дієслова, його форм і категорій в українській мові. *Наукові записки Національного університету «Києво-Могилянська академія». Філологічні науки*. 2006. Т. 60. С. 72–78.
- Ярошевич І. А. Терміни на позначення понять морфології в «Українській граматиці для учнів вищих класів гімназій і семінарій Придніпров'я» А. Кримського. *Термінологічний вісник*. 2023. Вип. 7. С. 184–193.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Беринда П.** Лексикон славенороський / Підгот. тексту та вступна ст. В. В. Німчука. Київ : Вид-во АН УРСР, 1961. 271 с.
- Верхратський І.** Про говор галицьких лемків. Львів : Накладом наукового товариства імені Тараса Шевченка, 1902. 163 с.
- Востоков А.** Русская грамматика : по начертанию его же сокращенной Грамматики полнѣе изложенная. СПб : в Тип. И. Глазунова, 1831. 408 с.
- Глинський Т.** Граматика мала рускаго языка для школъ парафіал'них в Галициѣ. *Записки Наукового Товариства ім. Шевченка*. Львів : Накладом Наук. Т-ва імені Шевченка, 1910. Т. ХСІІІ. Кн. VI. С. 91–110.
- Головацкий Я.** Граматика русскаго языка. Львов : Напечатано черенками Ин-та Ставропигійянского, 1849. 224 с.
- Граматика доброглаголиваго еллино-словенскаго языка** [Адельфотес]. Львів : Друкарня Львівського братства, 1591. 182 арк. : іл.
- Греч Н.** Практическая русская грамматика. СПб : в Тип. Иператорскаго Воспитательнаго Дома, 1827. 588 с.
- Дячан П.** Методична граматика языка мало-русского. Львѡвъ : Въ печатнѣ Ставропигійскаго Ин-та, 1865. 142 с.
- Зизаній Л.** Грамматика словенска / В. В. Німчук, підгот. до вид. Київ : Наукова думка, 1980. 180 с.
- Зизаній Л.** Лексис. Лексис Лаврентія Зизанія. Синоніма славеноросская / Підгот. текстів пам'яток і вступ. статті В. В. Німчука. Київ : Наукова думка, 1964. С. 23–89.
- Коцак А.** Рукопис Маріяповчанського варіанта граматики Арсенія Коцака (1772–1778). *Науковий збірник Музею української культури у Свиднику*. 1990. № 15. Т. 2. С. 73–213.
- Коцак А.** Школа или граматики русской.... *Науковий збірник Музею української культури у Свиднику*. 1990. № 15. Т. 2. С. 216–284.
- Коцовський В., Огоновський І.** Методична граматика руської мови : для IV класи шкіл 5- і 6-класових. Львів : Накладом видавництва книжок шкільних, 1894. 98, II с.
- Лаврівський І.** Уривок граматики. Граматика языка карпато-русскаго съ его діалектическими отличіями. *Записки Наукового товариства імені Шевченка*. Т. ХCVІІІ. Вип. 6. С. 155–162.
- Ломоносов М. В.** Российская грамматика. Санкт-Петербург : Печатана при Императорской Академіи Наукъ, 1775. URL: <https://libarch.nmu.org.ua/handle/GenofondUA/19361>
- Лучкай М.** Граматика слов'яно-русська / П. М. Лизанець, упоряд.; П. М. Лизанець та Ю. М. Сака, пер. з лат. Київ : Наукова думка, 1986. 191 с.
- Могильницький І.** Грамматика языка славено-русского / упоряд. М. Возняк. *Українсько-руський архів*. Т. V: Фільологічні праці Івана Могильницького. Львів : Наукове Товариство ім. Шевченка, 1823. С. 71–240.
- Наконечний М.** Українська мова : Програма-конспект : 3 додатком про новий правопис український. Харків : РУХ, 1928. 240 с.
- Огієнко І.** Курсь украинскаго языка, Изъ лекцій по исторіи украинскаго языка : Пособіє для студентів, учителей и учащихся старшихъ классовъ среднихъ учебныхъ заведеній. Киев : Издательство книжного магазина Е. Череповскаго, 1918. 240 с.
- Огоновський О.** Граматика русскаго языка для школъ середнихъ. Львѡвъ : Накладом фонду краєвого. Друкарня Тов-ва імені Шевченка, 1889. XII, 288 с.: табл.
- Осадца М.** Граматика русскаго языка. Во Львовѣ : Въ пѣчатни Ин-та Ставропигійскаго, 1862. 288 с.
- Павловский А. П.** Грамматика малороссійскаго нарѣчія : или Грамматическое показаніе существеннѣйшихъ отличій, отдалившихъ Малороссійское нарѣчіе отъ чистаго Россійскаго языка, сопровождаемое разными по сему предмету замѣчаніями и сочиненіями. Петербург : Тип. В. Плавильщикова, 1818. [1], VI, [1], 114, [1] с.
- Партыцькій О.** Граматика языка русскаго для оужитку въ школахъ людовыхъ въ Галичинѣ. Оу Львовѣ, 1873. 176 с.
- Практична граматика нѣмецкаго азыка** : для четвѣртого ѡтряду горѡдскихъ и головныхъ школъ въ Австрійській Державѣ. Часть вторая. Вѣдень, 1863. 194 с.
- Синоніма Славеноросская.** Лексис Лаврентія Зизанія. Синоніма славеноросская / Підгот. текстів пам'яток і вступ. статті В. В. Німчука. Київ : Наукова думка, 1964. С. 91–172.
- Смаль-Стоцький С., Гартнер Ф.** Руска граматика. Львів : Накладом фонду краєвого; Друкарня Наук. тов-ва імені Шевченка, 1893. V, 6-180, [1], III, [1] с.

- Смотрицький М.** Грамматіки славѣнскія правилное сунтагма / Факс. вид. та дослідж. пам'ятки підгот. В. В. Німчук. Київ : Наукова думка, 1979. 492 с.
- Тимченко Є.** Русско-малоросійській словарь : у 2 т. Київ : Типографія Імператорського Університету св. Володимира Н. Т. Корчак-Новицького, 1897–1899. Т. 1: А–О. 1897. IV, 307, V с.
- Український правопис** / 1-ше вид. Харків : Державне видавництво України, 1929. 103 с.
- Уманець М., Спілка А.** Словарь російсько-український : у 4 т. Львів : 3 друк. Наук. Т-ва ім. Шевченка, 1893–1898. Т. 1: А–К. 1883. VIII, [6] с.
- Фагоросці І.** Русько-угорска ілі мадярска граматіка : для скорого й легкаго языка сего обученія. Відень. Вієнна, 1833. 91 с.
- Korczyński M.** Początki grammatyki języka polskiego. Lwów, 1834. 59, [4] s.
- Lewicki J.** Grammatic der Ruthenischen oder Klein Russischen Sprache in Galizien. Przemyśl, 1834. [IV] BI., XXVI, 212, 59, [11] S.: tabl.
- Łoziński J.** Grammatyka języka ruskiego (mało-ruskiego). Przemyśl : Drukarnia Biskupia obrządku greckokatolickiego, 1846. 129 s.
- Wagilewicz J.** Grammatyka Języka Małoruskiego w Galicyi. Львов : Печатано въ Інститут Ставропі-їгянському, 1845. XXIII, [1], 181. [3] s ; tabl.

REFERENCES

- Demianiuk, M. P.** (2006). *Ukrainske movoznavstvo XVIII st. [Ukrainian linguistics of the 18th century]*. (PhD thesis). NAN Ukrainy, Instytut movoznavstva im. O. O. Potebni [in Ukrainian].
- Dombrovskiy, R., & Revak, N.** (2016). Terminy na poznachennia diieslivnykh chasiv v antychnykh ta ukraïnskykh hramatykyv [Terms for denoting verb tenses in ancient and Ukrainian grammars]. *Inozemna filolohiia – Foreign Philology*, 129, 183–189. DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/fpl.00129> [in Ukrainian].
- Matsiuk, H.** (2004). Ukrainske movoznavstvo kriz pryzmu naukovykh shkil [Ukrainian linguistics through the prism of scientific schools]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriya : filolohichna – Bulletin of Lviv University. Series: Philological* (Issue 34), (Part 2), (pp. 3–11) [in Ukrainian].
- Medved, O.** (2001). *Ukrainska hramatychna terminosistema (istoriia ta suchasnyi stan) [Ukrainian grammatical term system (history and current state)]* (Abstract of the PhD thesis) [in Ukrainian].
- Moskalenko, N. A.** (1959). *Narys istorii ukrainskoi hramatychnoi terminolohii [Essay on the history of Ukrainian grammatical terminology]*. Kyiv: Radianska shkola [in Ukrainian].
- Nimchuk, V. V.** (1985). *Movoznavstvo na Ukraini v XIV–XVII st. [Linguistics in Ukraine in the 14th–17th centuries]*. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
- Ohienko, I.** (1908). Istorii ukrainskoi hramatychnoi terminolohii [History of Ukrainian grammatical terminology]. *Zapysky Ukrainskoho naukovohto tovarystva v Kyievi – Notes of the Ukrainian Scientific Society in Kyiv* (Vol. 1), (pp. 94–129) [in Ukrainian].
- Ozhohan, V.** (2025). Stanovlennia hramemnoi systemy katehorii chasu diieslova v ukrainskykh hramatykakh pochatku XX stolittia [The evolution of the grammatical category of verb tense in early 20th century Ukrainian grammar books]. *Synopsis: tekst, kontekst, media – Synopsis: text, context, media*, 31(4), 303–317. DOI: <https://doi.org/10.28925/2311-259x.2025.4.6> [in Ukrainian].
- Ozhohan, V.** (2025). Teoretychne osmyslennia davnomynuloho chasu v ukrainskykh hramatykakh XIX stolittia [Theoretical reflections of the past perfect tense in Ukrainian grammar books of the 19th century]. *Linguistic Studies* (Issue 50), (pp. 19–37). DOI: <https://doi.org/10.31558/1815-3070.2025.50.2> [in Ukrainian].
- Poliuha, S. M.** (2012). *Hreko-rymska tradytsiia u stanovlenni ukrainskoi hramatychnoi terminolohii na materiali morfolohii [Greek-Roman tradition in the formation of Ukrainian grammatical terminology on the material of morphology]*. (Abstract of the PhD thesis) [in Ukrainian].
- Rusanivskiy, V. M.** (2004). Chas [Tense]. In *Ukrainska mova: Entsyklopediia – Ukrainian language: Encyclopedia* (2nd ed.), (pp. 787–788). Kyiv: Ukrainska entsyklopediia im. M. P. Bazhana [in Ukrainian].
- Vozniak, M.** (1910). Studii nad halytsko-ukraïnskymy hramatykamy XIX st. [Studies on Galician-Ukrainian grammars of the 19th century]. *Zapysky Naukovoho Tovyarystva imeny Shevchenka – Notes of the Shevchenko Scientific Society* (Vol. 93), (Issue 1), (pp. 91–131) [in Ukrainian].
- Vozniak, M.** (1911). *Halytski hramatyky ukrainskoi movy XIX st. [Galician grammars of the Ukrainian language of the 19th century]*. Lviv: Nakladom Naukovoho tovarystva imeni Shevchenka [in Ukrainian].

- Yakymovych-Chapran, D. B.** (2009). *Leksyka na poznachennia naukovykh poniat z movoznavstva u pamiatkakh ukrainskoi movy XVI–XVII stolit [Vocabulary for denoting scientific concepts from linguistics in monuments of the Ukrainian language of the 16th–17th centuries]*. (Abstract of the PhD thesis) [in Ukrainian].
- Yaroshevyh, I. A.** (2006). Terminy na poznachennia diieslova, yoho form i katehorii v ukrainskii movi [Terms for denoting the verb, its forms and categories in the Ukrainian language]. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Kyievo-Mohylianska akademiia». Filolohichni nauky – Scientific notes of the National University «Kyiv-Mohyla Academy». Philological Sciences* (Vol. 60), (pp. 72–78) [in Ukrainian].
- Yaroshevyh, I. A.** (2023). Terminy na poznachennia poniat morfolohii v «Ukrainskii hramatytsi dlia uchniv vyshchyykh klasiv himnazii i seminarii Prydniprovia» A. Krymskoho [Terms for denoting morphological concepts in «Ukrainian Grammar for Students of Higher Grades of Gymnasiums and Seminaries of the Dnipro Region» by A. Krymsky]. *Terminolohichniy visnyk – Terminological Bulletin* (Issue 7), (pp. 184–193) [in Ukrainian].
- Zakarchyn, V. V.** (1995). *Ukrainska movoznavcha terminolohiia kintsia XIX–pochatku XX stolittia [Ukrainian linguistic terminology of the late 19th–early 20th century]*. (Abstract of the PhD thesis) [in Ukrainian].

LIST OF USED SOURCES

- Berinda, P.** (1628/1961). *Leksykon slavenoroskyi [Slavic-Ruthenian lexicon]* (V. V. Nimchuk, Pidhot. tekstu ta vstupna st.). Kyiv: Vyd-vo AN URSS [in Church Slavonic with Old Ukrainian glosses].
- Diachan, P.** (1865). *Metodychna hramatyka yazyka malo-ruskoho [Methodical grammar of the Little-Russian language]*. Lvov: Въ печатнѣ Ставропыhiiskoho In-ta [in Ukrainian].
- Fahorossi, I.** (1833). *Rusko-uhorska ili madiarska hrammatika: dlia skoraho y lehkaho yazyka seho obucheniiia [Ruthenian-Hungarian or Magyar grammar: for quick and easy learning of this language]*. Viden. Viienna [in Ukrainian].
- Hlynskyi, T.** (1845/1910). *Hramatyka mala ruskoho yazyka dlia shkol parafialnykh v Haltsii [Small Ruthenian grammar for parochial schools in Galicia]*. In *Zapysky Naukovoho Tovarystva imeni Tarasa Shevchenka – Notes of the Shevchenko Scientific Society* (Vol. XCII), (Book VI), (pp. 91–110). Lviv: Nakladom Nauk. T-va imeni Shevchenka [in Ukrainian].
- Holovatskyi, Ya.** (1849). *Hramatyka russkago yazyka [Grammar of the Russian language]*. Lvov: Napechatano cherenkami In-ta Stavropyhiianskoho [in Ukrainian].
- Hrammatika dobrohlaholyvaho ellyno-slovenskoho yazyka [Adelfotes] (1591) [Grammar of the eloquent Helleno-Slovenian language [Adelphotes]*. Lviv: Drukarnia Lvivskoho bratstva [in Greek and Church Slavonic].
- Hrech, N.** (1827). *Prakticheskaia russkaia grammatika [Practical Russian grammar]*. Spb: въ Тип. Yperatorskago Vospytatelnoho Doma [in Russian].
- Korczyński, M.** (1834). *Początki grammatyki języka polskiego [The beginnings of Polish grammar]*. Lwów [in Polish].
- Kotsak, A.** (1990 a). Rukopys Mariiapovchanskoho variantu hramatyky Arseniia Kotsaka (1772–1778) [Manuscript of the Mariiapovchan variant of the grammar by Arsenii Kotsak (1772–1778)]. *Naukovyi zbirnyk Muzeiu ukrainskoi kultury u Svydnyku – Scientific Collection of the Museum of Ukrainian Culture in Svidnik*, 15 (Vol. 2), (pp. 73–213) [in Church Slavonic, Ruthenian tradition].
- Kotsak, A.** (1990 b). Shkola yly hramatyky ruskoi... [School or Ruthenian grammar...]. *Naukovyi zbirnyk Muzeiu ukrainskoi kultury u Svydnyku – Scientific Collection of the Museum of Ukrainian Culture in Svidnik*, 15, (Vol. 2), (pp. 216–284) [in Church Slavonic, Ruthenian tradition].
- Kotsovskyi, V., & Ohonovskyi, I.** (1894). *Metodychna hramatyka ruskoi movy: dlia IV klasy shkil 5- i 6-kliasovykh [Methodical grammar of the Ruthenian language: for the 4th grade of 5- and 6-grade schools]*. Lviv: Nakladom vydavnytstva knyzhok shkilnykh [in Ukrainian].
- Lavrivskyi, I.** (1815?/1910). Uryvok hramatyky. *Hramatyka yazyka karpato-ruskago s ego dialektycheskamy otlychiiamy [Grammar excerpt. Grammar of the Carpathian-Russian language with its dialectical differences]*. *Zapysky Naukovoho tovarystva imeni Shevchenka – Notes of the Shevchenko Scientific Society* (Vol. XCVIII), (Issue 6), (pp. 155–162) [in Ukrainian].
- Lewicki, J.** (1834). *Grammatic der Ruthenischen oder Klein Russischen Sprache in Galizien [Grammar of the Ruthenian or Little Russian language in Galicia]*. Przemyśl [in German].

- Loziński, J.** (1846). *Grammatyka języka ruskiego (mało-ruskiego)* [Grammar of the Ruthenian (Little Russian) language]. Przemyśl: Drukarnia Biskupia obrządku greckokatolickiego [in Polish].
- Lomonosov, M. V.** (1775). *Rossiiskaia grammatika* [Russian grammar]. Sankt-Peterburh: Pechatana pri Imperatorskoi Akademii Nauk. Retrieved from <https://libarch.nmu.org.ua/handle/GenofondUA/19361> [in Russian].
- Luchkai, M.** (1986). *Hramatyka sloviano-ruska* [Slavic-Ruthenian grammar] (P. M. Lyzanets, uporiad.; P. M. Lyzanets ta Yu. M. Saka, per. z lat.). Kyiv: Naukova dumka [in Latin / translation in Ukrainian].
- Mohyl'nytskyi, I.** (1823). *Hrammatyka yazyka slaveno-ruskoho* [Grammar of the Slavic-Ruthenian language]. In: M. Vozniak (Comp.), *Ukrainsko-ruskyi arkhiv. T. V: Filolohichni pratsi Ivana Mohyl'nytskoho – Ukrainian-Ruthenian Archive. Vol. V: Philological Works of Ivan Mohyl'nytskyi*, (pp. 71–240). Lviv: Naukove Tovarystvo im. Shevchenka [in Ukrainian].
- Nakonechnyi, M.** (1928). *Ukrainska mova: Prohrama-konspekt: Z dodatkom pro novyi pravopys ukrainskyi* [Ukrainian language: Curriculum-summary: With an appendix on the new Ukrainian spelling]. Kharkiv: RUKh [in Ukrainian].
- Ogonovskii, O.** (1889). *Hramatyka ruskoho yazyka dlia shkol srednykh* [Grammar of the Ruthenian language for secondary schools]. Lvov: Nakladom fondu kraievoho. Drukarnia Tov-va imeni Shevchenka [in Ukrainian].
- Ohienko, I.** (1918). *Kurs ukrainskago yazyka, Iz leksii po istorii ukrainskago yazyka: Posobie dlia studentov, uchitelei i uchashchykh starshykh klassov srednykh uchebnykh zavedenii* [Course of the Ukrainian language, From lectures on the history of the Ukrainian language: A manual for students, teachers and students of senior classes of secondary educational institutions]. Kyev: Izdatelstvo knyzhnogo magazyna E. Cherepovskago [in Ukrainian].
- Osadtsa, M.** (1862). *Hramatyka ruskoho yazyka* [Grammar of the Ruthenian language]. Ou Lvovi: Vъ рѣчатны In-ta Stavropyhiiskoho [in Ukrainian].
- Pavlovskii, A. P.** (1818). *Grammatika malorossiiskago narechiia: ili Grammaticheskoe pokazanie sushchestvinnŭishikh otlichii, otdivshikh Malorossiiskoe narechie ot chistago Rossiiskago yazyka, soprovozhdamoe raznymi po semu predmetu zamechaniiami i sochineniiami* [Grammar of the Little Russian dialect: or Grammatical indication of essential differences that have moved the Little Russian dialect away from the pure Russian language, accompanied by various notes and compositions on this subject]. Spb: Typ. V. Plavilshchikova [in Russian].
- Partytskyi, O.** (1873). *Hramatyka yazyka ruskoho dlia ouzhytku v shkolakh liudovykh v Halychyni* [Grammar of the Ruthenian language for use in public schools in Galicia]. Ou Lvovi [in Ukrainian].
- Praktychna hrammatyka nimetskoho yazyka: dlia chetvertoho otriadu horodskykh i holovnykh shkil v Avstriiskii Derzhavi. Chast vtoraia* (1863) [Practical grammar of the German language: for the fourth grade of city and main schools in the Austrian Empire. Part two]. Veden [in German].
- Smal-Stotskyi, S., & Hartner, F.** (1893). *Ruska hramatyka* [Ruthenian grammar]. Lviv: Nakladom fondu kraievoho Drukarnia Nauk. Tov-va imeni Shevchenka [in Ukrainian].
- Smotrytskyi, M.** (1619/1979). *Hrammatiki slavenskiia pravilnoe suntahma* [Grammar of the Slavic correct syntax]. V. V. Nimchuk (Facsimile edition and research preparation). Kyiv: Naukova dumka [in Church Slavonic, Ukrainian recension].
- Synonima Slavenorosskaia* (1964) [Slavic-Russian synonyms]. In V. V. Nimchuk (Preparation of texts of monuments and introductory articles), *Leksys Lavrentiia Zyzaniia. Synonima slavenorosskaia – Lexis Lavrenty Zizaniya. Synonym Slavic-Russian* (pp. 91–172). Kyiv: Naukova dumka [in Church Slavonic with Old Ukrainian (Ruthenian) equivalents].
- Tymchenko, Ye.** (1897). *Russko-malorossiiskii slovar* [Russian-Little Russian dictionary] (Vols. 1–2; Vol. 1: A–O). Kyiv: Typohrafiia Imperatorskoho Universytetu sv. Volodymyra N. T. Korchak-Novytskoho [in Ukrainian].
- Ukrainskyi pravopys* (1929) [Ukrainian spelling]. Kharkiv: Derzhavne vydavnytstvo Ukrainy [in Ukrainian].
- Umanets, M., & Spilka, A.** (1893). *Slovar rosiisko-ukrainskyi* [Russian-Ukrainian dictionary] (Vols. 1–4; Vol. 1: A–K). Lviv: Z druk. Nauk. T-va im. Shevchenka [in Ukrainian].
- Verkhratskyi, I.** (1902). *Pro hovor halytskykh lemkiu* [About the dialect of the Galician Lemkos]. Lviv: Nakladom naukovo tovarystva imeni Tarasa Shevchenka [in Ukrainian].
- Vostokov, A.** (1831). *Russkaia grammatika: po nachertaniiu ego zhe sokrashchennoi Grammatiki polnee izlozhennaia* [Russian grammar: According to the outline of his abridged Grammar more fully presented]. Spb: V Tip. I. Glazunova [in Russian].

- Wagilewicz, J.** (1845). *Grammatyka Języka Małoruskiego w Galicyi [Grammar of the Little Russian language in Galicia]*. Lvov: Pечатano v «Institut Stavropiigii`anskom» [in Polish].
- Zyzanii, L.** (1596/1964 b). *Leksys [Lexis]*. In V. V. Nimchuk (Preparation of texts of monuments and introductory articles), *Leksys Lavrentiia Zyzanii. Synonima slavenorosskaia – Lexis Lavrenty Zizaniya. Synonym Slavic-Russian* (pp. 23–89). Kyiv: Naukova dumka [in Church Slavonic].
- Zyzanii, L.** (1596/1980 a). *Hrammatika slovenika [Slovenian grammar]*, V. V. Nimchuk (Prepared see you later). Kyiv: Naukova dumka [in Church Slavonic].

Стаття надійшла до редакції 10.11.2025 р.

Прийнято до друку 22.12.2025 р.

Опубліковано: 26.12.2025 р.